

přečíst, najde v ní komentář k základním pojmům z oblasti řečové komunikace jako takové a uvědomí si specifika komunikace institucionální.

Dále se už v práci vychází z toho, čím se škola jako vzdělávací a výchovná instituce liší od jiných „zařízení“, kde je jazykový projev, zejména v mluvené a dialogické formě, důležitou součástí společenské interakce. Na několika příkladech školského dialogu (učitel – žák/žáci) autorka předvádí mechanismy jeho fungování, což není samoučelné, ale má vést k modifikaci stávajícího modelu a najít prostředky, jakými to lze udělat. Předností autorčina komentáře je fakt, že je doplněn o přehledné grafické zpracování údajů a místy i o snahu postihnout výsledky analýzy statisticky.

V následných kapitolách se už autorka více přidrhuje jazykové složky školského dialogu, a to nejen v rovině teoretické, ale i s přihlédnutím k postojům samotných žáků k různým jazykovým jevům (vztah k nespisovným prvkům v jazykovém projevu, hodnocení kvality vlastních jazykových schopností i textů produkovaných jinou osobou aj.). Rozbor školského dialogu vychází z metod textové syntaxe a teorie jazykové komunikace, je v něm použito zavedené pojmosloví. Na závěr se autorka dotýká otázky prostředků neverbální komunikace ve školském prostředí.

Z toho, co autorka píše a jak svůj výklad prezentuje, jsme usoudili, že tím hlavním, o koho tu jde, je žák, který by neměl zůstat pasivním účastníkem pedagogické komunikace, ale pohotovým, vnímavým a dostatečně připraveným komunikačním partnerem učitele. Řešení tohoto úkolu však nepřísluší (pouze) žákovi, ale hlavně škole jako instituci i jednotlivým učitelům.

Irena Bogoczová, Ostrava

Nová slova v češtině 2, kolektiv autorů pod vedením Olgy Martincové, Academia, Praha 2004, 568 s., ISBN 80–200–1168–4.

Nově vydaný slovník neologismů *Nová slova v češtině 2* (Academia, Praha 2004, dále jen NSČ 2) navazuje na svého předchůdce – slovník *Nová slova v češtině* (1998, dále jen NSČ 1) – z hlediska obsahového i chronologického. *Nová slova v češtině 2* zaznamenávají neologismy, tj. nově utvořená slova, slova s novými významy, nová slovní spojení a frazémy, nově přijatá slova v období let 1996–2002 (předchozí slovník vycházel z lexikálního materiálu z období let 1985–1995). Přestože slovníky neologismů nepatří k slovníkům normativním, tj. takovým, které popisují standardní, ustálenou slovní zásobu, odrážejí v každém případě tendence, které se v současné češtině projevují v oblasti pravopisu, v rovině výslovnostní a tvaroslovné. Z tohoto důvodu může slovník neologismů sehrát významnou roli při stabilizaci jazykové normy. Porovnání lexikálních vrstev zachycených v obou výše uvedených slovnících naznačuje, že mezi oběma vrstvami existují pevné vztahy. Je patrné, že v období let

1996–2002 jsou změny ve slovní zásobě češtiny výraznější a intenzivnější než v předchozím období.

Materiálovou základnu slovníku čerpali autoři především z textů současné psané publicistiky, což je pochopitelné vzhledem k dnešní silné pozici publicistiky v komunikaci, částečně také z mluvených projevů zaznamenávaných z rozhlasového a televizního vysílání. Přehled všech excerpovaných titulů (novin, časopisů, tiskovin, internetových zdrojů, umělecké a popularizační literatury, učebnic, názvů rozhlasových a televizních stanic), z jejichž lexikálního materiálu slovník vychází je uveden v seznamu zdrojů a pramenů (s. 563–568). Je patrné, že při výběru novinových a časopiseckých zdrojů byla brána jejich sledovanost a tematické zaměření na jednotlivé oblasti společenského života. Za užitečnou považují i excerpci informačních materiálů (letáků, prospektů a inzertních novin), z nichž lze vysledovat i systémotvorné procesy v současné chrématonymii, což je na námět pro zcela samostatná zkoumání onomastického charakteru.

Slovník tedy zaznamenává neologismy, tj. nové lexikální jednotky z let 1996–2002. Ty vznikají na základě několika pojmenovacích postupů: a) přejímáním, b) kalkováním, c) tvořením víceslovných (sdrúžených) pojmenování, d) tvořením slov odvozováním a skládáním, e) tvořením slov zkratkových, f) tzv. sémantickým tvořením. K nim řadí autoři i tzv. stylové neologismy, tj. takové výrazy, u nichž se přehodnocuje jejich původní příznakovost. Do slovníku byla zahrnuta i slova, která se opět do komunikace vracejí, např. *hejtman*.

Při výběru heslových jednotek (uspořádaných abecedně) postupovali autoři ve shodě s NSČ 1. Výběr hesel vycházel z několika kritérií: a) kritérium rozšíření v současné spisovné komunikaci, b) kritérium časové, c) kritérium strukturního typu neologismů a d) rozšíření v úzu. Jako nejen vhodné, ale i velmi potřebné se jeví poukazování souvislostí mezi lexikální vrstvou zachycenou v NSČ 1 a NSČ 2. Odkazy v NSČ 2 na souvztažná slova v NSČ 1 upozorňují buď na skutečnost, že slovo užitá ve výkladu významu heslového slova v NSČ 2 je zpracováno v NSČ 1, nebo že slovo uvedené v NSČ 2 (event. jeho výklad) úzce souvisí s příslušným slovem v NSČ 1. Od této zásady upouštějí autoři u slov relativně frekventovaných, jejichž seznam uvádějí na s. 19.

Autoři použili logicky tentýž způsob uspořádání hesel jako v NSČ 1, takže kromě údajů o výslovnosti, pravopisu, tvarosloví a výkladu heslového slova zde nalezneme i příklady jeho kontextového užití. Toto řešení je z hlediska uživatele velmi potřebné, neboť od pouhého teoretického výkladu významu nelze mnohdy u slov dosud v jazyce neužitých odvodit i jejich adekvátní uplatnění v komunikaci. Výslovnost slov je uvedena v hranatých závorkách u všech slov, jejich grafická podoba se liší od podoby vyslovované. Údaje o výslovnosti a pravopisu se opírají o současné normativní příručky) srov. *Pravidla českého pravopisu* z r. 1993 a *Česká výslovnostní norma* J. Hůrkové z r. 1995). Nadto se přihlíží k současnému úzu. Je možné, že u některých výrazů, u nichž slovník uvádí více pravopisných forem (srov. *halfpipe/half-pipe*, *handsfree/hands-free*, *harddisk/hard-disk*) časem některé variantní podoby ustoupí

ve prospěch podoby jedné. Můžeme tedy zhruba říci, že uváděné údaje o výslovnosti, pravopisu a tvarosloví odrážejí tendence, které se v současné češtině v těchto jazykových rovinách projevují.

Při zaznamenávání produktivních prefixů a prvních či koncových komponentů složených slov se podle mého názoru velmi vhodně poukazuje na skutečnost, že některé z těchto morfémů mají po stránce významové a funkční vlastnosti jak kořeného morfému, tak prefixu (srov. např. *giga-*, *mega-*, *mikro-*, *mini-*, *pseudo-*, *super-*, *vice-*). V případě některých slovtvorných prostředků se domnívám, že vlivem dynamiky slovní zásoby během uplynulých 15–20 let je lze považovat již i za komponenty, např. *ex-* ve významu 'bývalý' (*exdruholigový*, *exherec*, *exmilenec*, *exmístopředseda*), *ultra-* (*ultrahvězda*, *ultrakonzumní*, *ultrapřenosný*, *ultrasportovec*), *kvazi-* (*kvaziléčitel*, *kvazinovinář*, *kvazipřátelský*). O této tendenci svědčí i vymezení uvedených morfémů jako komponentů v *Akademickém slovníku cizích slov* (1995) a ve *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (1. vyd. 1978, 2. vyd. 1994, 3. vyd. 2003).

Významy polysémních slov jsou označeny arabskou číslicí (srov. *europrostor* 1., 2.; *fitnesska* 1., 2). Homonyma jsou označena římskou číslicí, srov. *medvěd* I, *medvěd* II. Slova s novými významy zaznamenává NSČ 2 tímž způsobem jako NSČ 1, srov. např. výrazy *globalizace*, *hostování*, *hradba*, *ikona* apod. Také vymezení jednotlivých významů zvláště u polysémních slovtvorných prostředků přináší mnohá úskalí. Ke kterému z významů *super-* lze přiřadit význam tohoto morfému např. ve výrazech *superkandidát*, *superstriktivní*? Lze význam tohoto morfému v uvedených výrazech vztahovat pouze k jednomu z významů (viz s. 439). nebo k více významům? Lze tři uvedené významy tohoto morfému v jednotlivých pojmenováních od sebe přesně odlišit? Podobně je tomu např. u komponentu *tele-* (viz s. 466–470).

Před výkladem významu slov uvádí slovník kvalifikátory, které postihují expresivitu slova, poukazují na postoje uživatelů jazyka k označované skutečnosti (zkratkou je naznačeno, zda jde o slovo s kladným či záporným citovým zabarvením). Další kvalifikátory vypovídají o užití slova, jeho uplatnění z hlediska komunikačního se zřetelem k oblasti komunikace, popř. oboru (u termínů). *Slovník* pracuje s těmito základními oblastmi komunikace: a) celospolečenská komunikace, b) běžná komunikace, c) profesní komunikace a slang. Přesné zachycení toho, v jaké komunikační oblasti se daný výraz uplatňuje, je v případě některých z nich velmi obtížné. Užívání mnohých výrazů se mnohdy šíří i do jiných komunikačních sfér, což je charakteristickým znakem současné komunikace. Přece jen vymezení některých hesel poznámkou na konci heslového odstavce se zdá být ne zcela jednotné. Složeniny *koaličně-koaliční*, *koaličně-opoziční* jsou charakterizovány jako výrazy z oblasti politické publicistiky, u složenin *koaličně-opoziční*, *koaličněsmluvní* (zřetelně stejného charakteru) slovník žádnou specifikaci komunikační oblasti neuvádí.

Autoři pracují ve slovníku s užším pojetím okazionálnosti. Na okazionální (příležitostný) charakter jednotlivých lexikálních jednotek je upozorněno vždy v poznámce heslové stati. Rovněž hodnocení okazionálnosti jsou podle mého názoru ne vždy zcela jednotná, např. *zevling* hodnotí slovník jako příležitostný výraz, slovtvor-

ně a komunikačně analogický *ležink* nikoli. Zařazení např. kompozit *kočkohonič*, *kočkolapka* mezi výrazy z běžné mluvy se mi jeví jako poněkud předčasné, čímž ale toto jejich případné uplatnění v budoucnosti nepovažuji za zcela nereálné. Velká slovtvorná potencialita některých slovtvorných prostředků zřejmě upozadila jejich příležitostný charakter, ačkoli se oba jevy navzájem nevylučují (např. některé složeniny s *pseudo-*, *super-*, *arci-* apod.).

U slov přijatých v současnosti z cizích jazyků uvádí slovník v špičatých závorkách jejich výchozí, původní jazyk, srov. např. *cheerleader* [čirlidr] *neskl. ž.* (z angl.); *karaoke* *neskl. s.* (z jap.). Zvolení takového řešení je vedeno bezesporu praktickým úmyslem – poskytnout čtenáři základní informaci o jazyce původu daného výrazu. Zájemci o podrobnější údaje o původu jistě využijí některý z etymologických slovníků.

Víceslovná (sdružená) pojmenování jsou ve slovníku zpracována jako samostatné heslové jednotky. Uvádějí se pod heslovými slovy, které odpovídají jejich jednotlivým významovým komponentům, ale vykládají se u heslového slova, které je totožné s prvním plnovýznamovým komponentem, např. *právo* → *kunální právo*, *kunální právo*, *unijní právo*, *veřejný ochránce práv*; *mobilní*, *mobilní kancelář*, *mobilní operátor* (odb.), *mobilní telefonie*, *mobilní telefonista*, *mobilní telefonování*, *mobilní videotelefon*.

Slovník upozorňuje na multiverbizovaná a univerbizovaná pojmenování a na pojmenování vzniklá odvozováním od iniciálových zkratkou poznámkou na konci heslové stati. Ukazuje se, že vymezení univerbizovaného výrazu naráží na nejednotná pojetí univerbizace. Ve slovníku jsou jako univerbizované výrazy hodnoceny např. *sametka* (expr.), *jednoeurovka*, *titulka* (novin.), *pinapka* (prof.). Naproti tomu výrazy, jako např. *cílovka* (mark.) (*cílová skupina*), *řadovka* (hud. publ.) (*řadová skladba*), *tělesnák* (*tělesně postižený*), nejsou explicitně takto vymezeny, třebaže mají evidentně analogickou genezi.

Frazémy (frazologická spojení) jsou zpracovány podobným způsobem jako víceslovná pojmenování (viz výše). Většinu zachycených frazémů lze považovat za novum let 1996–2002 (to se týká i komunikační oblasti užití). Některé frazémy jsou podle obecného jazykového povědomí staršího data, stejně tak jako i ve slovníku zaznamenaná oblast jejich komunikačního užití může být starší. Máme na mysli frazémy jako *mit tah na branku*, *běh/běžec na dlouhou trať*, *tahat za záchranou brzdu*. Nicméně drobné přesahy mimo uvedený časový rámec vyplývají z nemožnosti zcela přesně stanovit vznik, šíření a užívání mnohých lexikálních prostředků současné češtiny.

Mezi pojmenovacími postupy má i nadále (stejně jako v NSČ 1) silnou pozici přejímání slov z cizích jazyků, zvláště z angličtiny. Prohlubuje se tendence tvořit syntetická pojmenování, a to nejčastěji hybridní kompozita s prvním komponentem cizího původu, jako např. *bio-*, *video-*, *super-*, *euro-*, *ex-*, *techno-*, *ultra-*, *mega-* apod. Slovník dokládá, že dotváření domácích ekvivalentů k přejímání a využívání domácích slovtvorných prostředků při adaptaci přejímek patří rovněž k charakteristickým znakům naší současné slovní zásoby, zdá se však, že zatím přece jen mírně převažují

tendence internacionalizační. Vyrovnávací tendence, které se projevují v plánu pojmenovacím a výrazovém, se jednak uplatňují v jednotlivých komunikačních sférách v různé míře, jednak se zdaleka netýkají každé výpůjčky.

Rozvoj nových informačních a telekomunikačních technologií se projevuje do značné míry i při sémantickém tvoření. Již existující formy získávají nové významy. Zvláště patrné je vznik nových významů u stávajících forem, kterých se doposud užívalo v běžné komunikaci bez speciální vrstvy uživatelů. Nové lexémy se tak začínají uplatňovat např. právě v oblasti uživatele počítačů, srov. *rozklíčování, záložka, záplata, rozmrazit, rozkopírovat, zabrousit, zasurfovat si*. Případnou terminologizaci uvedených výrazů nelze do budoucna zcela vyloučit. Opačnou tendenci, tj. k determinologizaci, lze v NSČ 2 vysledovat přece jen v menší míře, srov. např. *hardware* (nově v žertovném významu 'fyzické vlastnosti, schopnosti, dispozice člověka'), *software* (podobně nově ve významu 'myšlení člověka, lidský rozum, duše').

Neologický slovník zaznamenává nejen výrazy odrážející vývoj různých oblastí vědy, techniky, ekonomiky, obchodu, ale také výrazy, které souvisí s dobovým životním stylem, zrcadlí aktuální dění na politické scéně. Mnohé z těchto výrazů patří mezi okazionalismy (tj. slova tvořená a užívaná příležitostně). Jedná se povětšinou o slova utvořená na základě domácích slovotvorných prostředků, tj. slova utvořená derivací, kompozicí nebo jejich kombinací, srov. *bezpříběhový* (kult.), *pofestivalí, arcíčajovník* (expr., publ.), *čtyřholčí* (publ.), *jakobyreferendum* (expr., polit. publ.), *keltomilství* (expr., publ.), *jednopytlismus* (expr., polit. publ.). Do neologického slovníku okazionalismy bezpochyby patří, je nutné přitom počítat s tím, že se mnohé z nich již dále ve slovní zásobě neuplatní. Jak uvádějí autoři v předmluvě, ze slovníků neologismů asi jen 60 % lexikálních jednotek přechází do obecných výkladových slovníků.

Z charakteristiky neologismů z hlediska komunikačního vyplývá, že se nové lexikální jednotky vyskytují hojně jak v komunikaci celospolečenské (veřejné, oficiální), v komunikaci běžné (neveřejné, neoficiální), v oblasti profesní mluvy a slangu. U mnohých již existujících forem došlo ke vzniku nových specializovaných významů (viz výše). Jiná pojmenování (ponejvíce z oblasti výpočetní techniky) se naopak začínají uplatňovat v běžné komunikaci, neboť se neustále rozrůstá počet uživatelů počítačů, resp. internetu. Do budoucna lze jistě počítat s tím, že se užívání mnoha výrazů zaznamenaných v NSČ 2 rozšíří i do dalších sfér komunikace.

Z analýzy lexikálního materiálu obsaženého v tomto slovníku vyplývá, že tendence naznačené již slovníkem *Nová slova v češtině* (1998) se ještě dále prohlubují a zvyrazňují. Jedná se především o tendence internacionalizační, terminologizační a determinologizační a tendence k posilování polysyntetických typů pojmenování. Bude ještě zajímavé porovnat vývoj naší slovní zásoby, zachycený v tomto slovníku, s případným dalším, v pořadí již třetím slovníkem neologismů.

Slovník je výsledkem několikaleté systematické práce lexikograficko-terminologického oddělení ÚJČ AV ČR, práce velmi náročné, potřebné a záslužné. Práci celého oddělení nelze než velmi ocenit. Nejen odborná, ale i laická veřejnost dostává do ru-

kou lexikografické dílo, které je dostatečně reprezentativním obrázkem současné české slovní zásoby. Tento slovník poskytuje velmi cenný materiál, vypovídající o stavu a vývojových tendencích současné češtiny. Uživatelé češtiny mají nyní k dispozici další slovník neologismů – slovník zajímavý a velmi užitečný, který svým způsobem doplňuje výkladové slovníky. Domnívám se, že se tak u nás zakládá tradice slovníku neologismů, čímž se přibližujeme k lexikografii moderních zemí, v nichž je průběžné vydávání slovníků nových slov již dávno samozřejmostí.

Patrik Mitter, Ústí nad Labem